

PRISTUP EKOISTORIJI PODRAVINE

Prema osmanskim izvorima

APPROACHING THE ECOHISTORY OF THE PODRAVINA

According to Ottoman Turkish sources

Nenad Moačanin

Odsjek za povijest
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR-10000 Zagreb
Republika Hrvatska

Primljeno: 23. 11. 2004.

Prihvaćeno: 20. 12. 2004.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 308(497.5-3 Podravina)»15/16»

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Sažetak

Dio Podravine pod osmanskom vladavinom bio je prilično nehomogeno područje u upravnom i etnokonzfesionalnom pogledu. Više nego na drugim pograničnim područjima ondje su granice između "krajine" i, da tako kažemo, "turske paorije" krajnje fluidne, stvarajući tako svojevrsni "multiplex subconfinium". Stanovništva je vjerojatno ukupno bilo nešto manje nego u kasnom srednjem vijeku te je sigurno širenje šumskih površina, što i izvori sugeriraju, ali i njihova povećana eksploatacija (građevno drvo, žir). Posljedice turskih osvajanja i vojni čimbenik zamjetno su obilježili krajobraz sela (pastoralizacija prostora koje naseljavaju Vlasi, forsirana proizvodnja žitarica u ravnici), a u utverdama i trgovištima, osim pojave džamija, vjerojatno nije došlo do jače afirmacije osmansko-islamskih modela. Toponomastika se u 16. stoljeću gotovo i nije mijenjala, da bi se potom taj proces dosta pojačao i kulminirao u ratnom razdoblju krajem 17. stoljeća. Težište prerade sirovina (mlinarstvo), puteva izvoza (pšenica, voće, svinje, roblje) i opskrbe (roba sa sajmovi) premjestilo se prema jugoistoku (Orahovica, našički kraj), odnosno području koje gravitira srednjem Podunavlju (Valpovo, Osijek). Jedini mogući znatniji regionalni centar bila bi Virovitica, na koju otpada gotovo polovica trgovačkog prometa u regiji, no o tome izvori daju samo neke posredne naznake.

Ključne riječi: Podravina, ekohistorija, Osmansko Carstvo

Key words: Podravina, ecohistory, Ottoman Empire

U teritorijalnom smislu ovdje će više pozornosti biti posvećeno "gornjem" dijelu prostora Podravine pod osmanskom vladavinom, i to ako ni zbog čega drugoga, onda zato što se po brojnim i bitnim obilježjima "donji" dio negdje od ispred Valpova do ušća Drave u Dunav uvelike uklapa u prostor Podunavlja. I, dakako, silom prilika, moram poprilično zanemariti područje na lijevoj obali Drave, iako ono u mnogočemu tvori cjelinu s onim na desnoj obali. Simultano proučavanje i prikaz bio bi zadatak budućnosti.

Najveći dio Podravine s obje strane Drave Osmanlije su zaposjeli 1543. godine. Nakon toga uspjeli su 1552. osvojiti Viroviticu i s tim su njihova osvajanja prestala. Osim malog prostora oko Virovitice, sve je to područje do tada pripadalo Križevačkoj županiji. Uz Dravu se prostire ravnica koja je prvo uža, a potom prostranija, da bi se s odmakom od rijeke teren postupno izdizao i prelazio u brežuljkasto, pa i u brdsko područje.

Starosjedilačko stanovništvo ostalo je u ravnici i na jugoistoku prema Našicama, a brežuljkasto i brdsku zonu su uglavnom naselili Vlasi. U svim gradovima i trgovištima prevladavali su muslimani, no na selu ih gotovo i nije bilo, tek na nekoliko mjesta blizu Orahovice. U socijalnom i vjerskom pogledu vladalo je veliko šarenilo. Teško je odrediti vjersku pripadnost većine obične raje jer se nakon osmanskog osvajanja preko mađarskih krajeva proširila reformacija koja pak, čini se, nije bila jedinstvenog profila (evangelici, reformirani, antitrinitarci). Možemo pretpostaviti da i toj okolnosti valja dijelom pripisati promjenu lokalnoga pejzaža. Naime, propadanje brojnih crkava, na što ukazuju stereotipne opaske vizitatora u 17. stoljeću (nema materijalne potpore plemstva, a protestantizam odbacuje sjaj i snalazi se i sa skromnijim zgradama). No, reformacija se nije odviše duboko ukorijenila jer je još za turske vlasti potisnuta bez grube sile.¹

U Podravini je više sela obične kršćanske raje bilo zaduženo za nadzor nad putevima kroz šumu i njihovo održavanje te su stoga bila oslobođena ratnih doprinosa, davanja dječaka za vojsku i dvor te plaćanja pristojbe pravoslavnom mitropolitu. Vjerojatno se okolnošću da je ta posljednja daća bila legalna može objasniti izostanak sukoba s vladikama, barem većih, do posljednje četvrti 16. stoljeća. Rekli bismo da se situacija promijenila dolaskom franjevaca iz Bosne jer su se oni mogli tome dosta uspješno suprotstaviti pa dolazi do poznatih oštih sukoba u 17. stoljeću.

Uz običnu raju, možda "poluprotestantsku" i onu malobrojniju, "zaštitarsku", tu je i muslimanski te vlaški "Soldatenbauer". Gotovo da i nema razlike između registriranih članova posada i sitnog poslovnog svijeta kasaba duž glavne kopnene prometnice (Virovitica - Slatina - Voćin - Mikleuš - Orahovica). Plaćeni vojnici siju i žanju oko naselja, a građani u cijelosti moraju suzbijati provale kršćanskoga neprijatelja.² Svi oni zajedno jamačno pomalo i trguju. Jedino muslimanski "civilni" u mjestima uz veliku rijeku nemaju dodatnih vojnopolicijskih dužnosti. Među Vlasima valja razlikovati stariji sloj, koji u 16. stoljeću još ne donosi vlastitu toponomastiku, od kasnijih doseljenika. To će učiniti tek novi, jači val na prijelomu stoljeća i nekoliko desetljeća potom. Valja ispitati mogućnost ne radi li se pri tome o situaciji da najprije dolaze tek "iveri" brojnih, ali različitih vlaških skupina.

Zanimljivo je usporediti osmansku organizaciju prostora, predstavljenu podjelom na kadiluke, sa starim županijskim ustrojem.³ Iako se temeljila na načelima koja dosta evociraju predodžbe o "homogenosti" i "centralitetu", ta je podjela bila podložna znatnim i čestim

¹ Kao da je ponestalo podrške iz jačih središta nakon početnog zamaha. Čini se da se najbolje održala reformirana crkva.

² BOA (Arhiv Predsjedništva vlade) Istanbul, detaljni porezni popis sandžaka Požega TT 672, zabilješke u dijelu o kadiluku Orahovica.

³ Podjela na kadiluke po svojoj je naravi bolje usporediva s crkveno-upravnom podjelom. Županijama *cum grano salis* više odgovaraju sandžaci jer u oba slučaja geografska homogenost teritorija malo znači.

promjenama, mnogo više nego u prekodravskim, prekosavskim ili srednjopodunavskim krajevima. Blizina granice s pratećom nesigurnošću sigurno je uvjetovala pojavu određenih "anomalija". Tako se čini da je prostor osmanske Podravine 1543. gotovo u cijelosti pretvoren u kadiluk kojem je za središte određena Orahovica. Radilo se, zapravo, o području osvojenom u jednom naletu od Valpova do ispred Virovitice. Međutim, sama uža zona krajišta od Vočina do Brezovice tada je bila "neprirodno" podređena požeškom kadiluku. Očito se htjelo ujediniti čisto krajiško područje pod istom lokalnom upravom, vojnom i civilno-vjerskom. Vrlo je vjerojatno da je nakon osvajanja Virovitice, a najkasnije poslije osnutka Čazmanskoga sandžaka (1557.), u naizgled sigurnijim prilikama zaključeno da se taj dio Podravine stavi pod nadležnost Virovitičkog, odnosno Orahovičkog kadiluka. No, vezanost Virovitice uz Požegu nije tek tako nestala. Godine 1600., opet u vrijeme rata, spominje se "kadiluk Požega, također zvan Virovitica".⁴ Novonastala nesigurnost djelovala je na ponovno spajanje tih oblasti. Virovitički se kadiluk u međuvremenu dosta proširio na istok pa se smanjila nadležnost orahovičkog kadije. Nadalje, u vrijeme boravka Bartola Kašića (1618.) kadija rezidira i u Valpovu, a iz druge polovice 17. stoljeća ima vijesti i o tome da se nešto slično dogodilo i sa Slatinom. Ta dva posljednja slučaja možda su u neku ruku posljedica kadrovske "prezagušenosti", odnosno krize klasičnog osmanskog sustava kada se javlja previše kandidata za funkciju kadije, koje nekako treba podmiriti, nego stvarnih vojnih ili kakvih drugih potreba. No, trebalo bi ispitati i druge mogućnosti. Jesu li ozbiljnije porasli naseljenost, promet robe, pa i broj muslimana? Sve bi to zahtijevalo uspostavu sudsko-upravnih ustanova na tim mjestima, indicije za to postoje, no vrlo je teško išta definitivno dokazati. Najjednostavnijim se pitanjem čini pojava nešto življeg prometa i trgovine. U doba ravnoteže snaga kada nema rata, zapravo ni "maloga", te se svekoliko nasilje uglavnom svodi na veće ili manje pljačkaške prepade, oživljava promet robe, o čemu svjedoči nekoliko novih "brodova" kakvih nema u popisima iz 16. stoljeća.⁵ Osim toga, stotine vojnika po utvrdama sada imaju mnogo više vremena i mogućnosti za obrt i trgovinu.

Osim podjele na kadiluke, važnu je ulogu igrala i prisutnost kapetanija kao vojnih oblasti uz rijeku te s njom teritorijalno podudarna uspostava financijsko-upravnih oblasti ili eminkluka. Takva je bila osječka kapetanija/eminkluk koja je obuhvatila sve brodove na Dravi sa skelama i riječnom flotilom. Propisi o carini na svim dravskim prijelazima temeljili su se na odredbama o osječkoj skeli.

Kudikamo je teže nešto suvislo zaključiti o kretanju broja stanovnika. Godine 1579. na području orahovičkog i virovitičkog kadiluka bilo je zabilježeno oko 2500 kuća raje, odnosno gotovo 1700 kuća obične raje i oko 800 kuća Vlaha, zatim nešto više od 600 kuća muslimana, gotovo isključivo stanovnika gradova, čemu možemo pribrojiti najmanje 1200 vojničkih muslimanskih kuća (dakle samo oko 1800). Ukupno bi Podravina stoga tada morala imati oko 4300 domova. Popis glavarine (harača, džizije) iz 1581. godine donosi 1577 kuća obveznika toga poreza, dakle raje bez posebnog statusa. Razlika od stotinjak kuća potječe

⁴ Wien, Staatsarchiv, Turcica: "mevlana Pojega nam-i diğer Virevitiçe kadsı" (12. 2. 1600.).

⁵ Tzv. Paliba Skela kod Miholjca, Nova Skela kod Valpova (Smičiklas, o.c., str. 102, 116).

odatle što je prvi popis obuhvatio i oženjene sinove koji i dalje žive u istom domaćinstvu s ocem.⁶ Nasuprot tome, harački popis iz 1656. donosi samo 866 poreznih jedinica,⁷ što bi upućivalo na demografski “pad” od zamalo polovice prvobitnog broja. Ipak, niz okolnosti ne dopušta takav zaključak.

Brojke u haračkim defterima iz 17. stoljeća općenito su niže od onih u popisima iz druge polovice 16. stoljeća za trećinu, pa i više, i za druge kadiluke u Slavoniji, ali ne samo u Slavoniji, nego i u cijeloj osmanskoj jugoistočnoj Europi! K tomu u Slavoniji, pa tako i u Podravini, uopće nije zabilježen manji broj naseljenih mjesta, što bi se u slučaju velikih populacijskih gubitaka moralo dogoditi. Štoviše, “pad” se doima nevjerovatno ravnomjerno i mehaničkim: primjerice, u selu A bilo je 1579. dvadeset, a u selu B deset poreznih jedinica. Sada, 1656., u selu A ima ih deset, a u selu B pet, i tako dalje. Sve je to previše “pravilno” da bi bilo uvjerljivo. Osmanisti u novije vrijeme pokušavaju pomiriti očitu nužnost da se “demografska katastrofa” na papiru reinterpreтира tako da se nekih dvadesetak posto “gubitka” pripiše islamizaciji, pretvaranju nekih sela u posjede vakufa (zaklada), bijegu u gradove zbog nasilja i prezaduženosti i slično. No, i tada brojke opet ostaju 20-30 posto manje pa za većinu istraživača osjetni pad ostaje neupitnim. Nastojeći uklopiti tu pojavu u “sveeuropski” fenomen demografske kontrakcije u 17. stoljeću, mnogi se pozivaju na “malo ledeno doba”, epidemije i, ne na posljednjem mjestu, pogoršane socijalne i gospodarske okolnosti na koje se, navodno, i u “turskim prilikama” odgovalaralo smanjivanjem obitelji, pogotovo odgađanjem vremena za udaju. Međutim, ništa takvo, barem ne u širokim razmjerima, nije zabilježeno na prostorima osmanske Europe, pa ni u Podravini.

Mnogo je vjerojatnije da je najvažniji razlog za “nestanak” brojnih fiskalnih jedinica jednostavna činjenica da je porezni teret prema državi dosta porastao. Glavarina (harač) se realno nije povećala jer se “novi” harač sada sastoji od “staroga”, nominalno većeg zbog inflacije i od isto tako inflacijom povećane vojnice koja se počela plaćati redovito, a ne samo u doba rata. Pojavilo se i mnoštvo novih, polulegalnih nameta u korist pokrajinskih vlasti. Državni kuluk, teška obveza i ranije, morao se jače osjetiti u vrijeme kada treba još više radne snage za novu veliku tvrđavu u Kaniži. U takvim prilikama mnogi naprosto nisu bili platežno sposobni. Kada govorimo o Slavoniji, uopće ne čudi da je upravo u Podravini brisano relativno najviše fiskalnih jedinica. Uza sve ostale nedaće, taj kraj ozbiljno je pogađao i pritisak hrvatsko-habsburških krajišnika, koji su redovito tražili svoj “harač” i nerijetko silom odvodili neplateže.⁸ Realno je dakle, u odnosu na 16. stoljeće, taj porez mogao biti i trostruk. Karakteristično je i to da je nizinski dio Podravine bio mnogo teže pogođen od brdskoga, gdje je zabilježeno “samo” za petinu manje fiskalnih jedinica.

Osobita je pojava u većem dijelu Podravine i to da se ne može govoriti o razvijenijoj hajdučiji i razbojništvu, primjerice u usporedbi s područjem Cerničkog sandžaka, Požeštine,

⁶ Wien, ÖNB, MXT 584 (popis “Vlaha” sandžaka Požega. Zapravo je riječ o običnoj raji).

⁷ BOA, Istanbul, D.CMH 26593. Popis glavarine kadiluka Valpovo s Orahovicom.

⁸ Wien, ÖNB, A.F. (Alter Fond), 32. Nedatirana pritužba virovitičkih aga kaniškim agama u vezi s napadom legradskoga kapetana koji zarobljava i odvodi kršćansku raju ako ne plate, suvremenim žargonom rečeno, “reket”. Pogođeno je bilo selo Suha Mlaka.

pa čak donekle i istočne Slavonije. Podravina je, posebno u svom nizinskom dijelu, relativno "lojalna". Zasad kao o mogućim razlozima za to možemo pomišljati na činjenicu da na lokalnim kopnenim komunikacijama nije bilo iznimno vrijedna prometa robe, a izvan prave granične zone ni gustih šuma, osim u istočnome dijelu na pravcu od Orahovice prema Valpovu. To je umanjivalo mogućnosti za razvitak razbojništva. Ono je doduše cvjetalo, ali je bilo više "međunarodnog", dakle legalnog karaktera (ekonomija pljačke preko granice u kojoj su angažirane gradske posade i Vlasi). Osim toga, dok je u Požeštini, pa i ponegdje drugdje, dosta kršćanske raje još za "Dugoga rata" zapravo naoružala vlast te tako sama na neki način "stvorila" hajduke, toga u Podravini čini se nije bilo. Obvezu stražarenja i oružničke službe u kombinaciji s poreznim olakšicama upravo ondje kao da nitko nije dobio. S druge strane, silna potreba za drvnom građom, posebno iz vojnih motiva, morala je apsorbirati znatne radne kapacitete seljaštva. Evlija Čelebi daje dojmljiv opis "ničije zemlje" u Podravini gdje se u velikim količinama sjekla šuma:

"Na ovom krajištu pokrajinu zovu Krčevina (kirintiluk). Krčevina Zrinskog proteže se od rijeke Drave do Save, tojest od sjevera prema jugoistoku tri dana puta, te se sada svake godine (put) obnavlja. (Taj put) ne nalikuje opkopu ni tvrđave ni logorišta. Unutar Krčevine nalazi se prašuma od stabala što kao da dosežu do neba koja se ne sijeku. Zato što se 800 (100?) godina trajno ne koristi, (sada) svake godine više tisuća ljudi obori na tisuće stabala, pa ih položi poput planine na ona posječena prethodne godine. Stoga je ova Krčevina nazvana Krndijom (kirintijom)."

I zatim:

"Debljina ovoga drveća može se predstaviti iz ovoga. Drvosječe posjekoše jedno drvo. Pošto mu odsjekoše grane i skresaše ga, spustiše ga na zemlju, isjekoše na komade, te od njega načiniše tri izdubljene jednodijelne lađe. Od najdebljeg mjesta pri panju nastade lađa za tisuću tovara jabuka" (inače defterski podaci govore o dobro razvijenom voćarstvu).⁹

Ako su dakle prilike bile slične onima u južnijem sektoru prema Savi, onda je sigurno da se kvalitetno drvo u velikoj mjeri i izvozilo. Broj od "više tisuća" drvosjeća može biti i pretjeran, no i nekoliko stotina podravske seljaka na kuluku bio bi dostatan limitirajući faktor koji je mogao utjecati na ublažavanje poreznog tereta u novcu. Osim toga, čini se da Osmanlije nisu osiguravali granicu gustim sustavom osmatračnica i dojava (pucanj topa) kakav Evlija u nastavku odlomka primjećuje na kršćanskoj strani. Dok se ondje obrana učvršćuje i zgušnjava, s osmanske strane ne čini se ništa osim povremenog popravljivanja starih utvrda i vrlo rijetko gradnje novih (npr. Voćinski Hum),¹⁰ ali i tada bez nove koncepcije obrane.

Podavanja u korist spahija nisu bila teška, niti su imala osobitu ulogu u lepezi poreznih tereta. No, podaci o njima osobito su nam dragocjeni jer pomažu da stvorimo neku

⁹ Evlija Čelebi, Putopis, prev. Hazim Šabanović, Sarajevo 1979., str. 244. Taj se živi bedem od gusto izraslih visokih stabala pružao i dalje prema jugu do Save, gdje se spominje pod imenom "šuma Garavica". Isto, 235. Ivo Mažuran, Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine, Osijek 1988., str. 534. Tadija Smičiklas, Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, Zagreb 1891., str. 257-262. Pakrački je sandžakbeg drvo izvezio niz Savu pa je sasvim moguće da su jednako kvalitetne i znatne količine drveta izvožene i Dravom prema Dunavu te udaljenijim destinacijama, a da je samo manji dio korišten za lokalne potrebe.

¹⁰ Wien, ÖNB, MXT 643 iz 1643. (popis tvrđavskih posada).

predodžbu o volumenu proizvodnje hrane i mogućnostima robne proizvodnje zavisnoga seljaštva. Unatoč razmjerno podnošljivom teretu podavanja, možda bismo smjeli tvrditi da je stanovništvo nizinskog dijela regije bilo dosta siromašno. U općim poreznim popisima uopće nema traga vinogradarstvu, a ni sitnoj stoci.¹¹ Vjerojatno je bilo malo goveda i konja. Za usporedbu, vrlo je zanimljiva Evlijina opaska o stanju stočnog fonda na "savskom koridoru" kojim su mogli provaljivati kršćanski krajišnici: "Tu nema ovaca, janjadi, koza i goveda" (kraj oko Kraljeve Velike).¹² Kad znamo da je tako bilo i uz Dravu, na drugom "koridoru", morali bismo pomisliti da je stanovništvo, i to nevlaško u ravnici, računalo s nemogućnošću očuvanja stoke od pljačke, pa je vjerojatno držalo samo nužni minimum. Bartol Kašić (1618.) bilježi da u Valpovštini seljaci nemaju vina pa umjesto toga piju vodu s octom.¹³ Svinja je bilo dovoljno, isto tako meda, voća i povrća, iako ne iznad slavonskog prosjeka. Čini se da se svinje u dosta velikoj mjeri prodavalo, i to na sajmu u Sv. Đurđu kod Valpova (možda ih se potom izvezilo preko Drave).¹⁴ Iako je proizvodnja žitarica bila vrlo dobro razvijena (800 kg pšeničnog ekvivalenta per capita), žito jedva da se moglo izvoziti jer je jedino ono preostajalo da se namakne novac za novčane daće, napose u korist države. Taj naizgled rekordni prinos (svagdje je na prostoru Slavonije i Srijema on niži) vjerojatno ne odgovara stvarnom stanju. Naime, zabilježeno je više sela, osobito u nahiji Valpovo, sa samo nekoliko kuća, dok se proizvodnja žita čini upravo enormnom. Po svoj prilici je ondje na njivama radilo mnogo osoba sa strane za vlastite potrebe, vrlo vjerojatno oni koji sami nisu imali dovoljno izvora za prehranu (siromašniji susjedi? stanovništvo s lijeve obale Drave? Vlasi? neki iz tih skupina u režiji gradskih veletrgovaca?).¹⁵

Tako je nizinska Podravina bila prisilno orijentirana na pojačanu proizvodnju žita. Sukladno tome, zapažamo da su, za razliku od drugih krajeva u Slavoniji, seoski mlinovi relativno rijetki. Većina vodenica (sedamdesetak) bila je gusto koncentrirana na dva područja, blizu Orahovice i oko Valpova, te se može pretpostaviti da su bile u zakupu pripadnika vojničke kaste. Unatoč tome što je Drava nudila obilje ribe, čini se da riba i ribarstvo nisu imali osobitu ulogu u načinu života većine stanovnika. Uz samu Dravu bilo je vrlo malo sela pa je prihod od ribolova zabilježen u njih samo četiri ili pet, a na više se mjesta spominje ribolov u blatima. Međutim, ribolov je bio intenzivan u blizini brodova (skela), dakle koncentriran na nekoliko mjesta, napose oko Moslavine.¹⁶

S druge strane, podataka o naturalnim daćama Vlaha u brežuljkastim i brdskim krajevima gotovo da i nema. Iz nekih se dokumenata ipak vidi da su u 17. stoljeću sandžakbezi smatrali

¹¹ U opširnom poreznom popisu iz 1579. (TT 672) na taj se način spominje samo jedno selo.

¹² Evlija Čelebi, Putopis, 233.

¹³ Autobiografija Bartola Kašića, (ed. Miroslav Vanino), Zagreb 1940.

¹⁴ TT 672.

¹⁵ Popis sandžaka Požega 1579. godine, Osijek 2001. (prijevod Fazilete Hafizović), nahija Valpovo. Vrlo visoki, gotovo "izforsirani" prinosi žitarica u cijelom osmanskome Srednjem Podunavlju mogu se tumačiti golemim potrebama za hranom vojske u tvrdavama te povremenim pohodima armija u velikom ratu. Tako ovdje imamo pojavu donekle sličnu "drugom kmetstvu", ali samo u gospodarskom aspektu, a ne u socijalnom.

¹⁶ TT 672.

prihod od svinja u tim krajevima unosnim jer su na njemu osobito inzistirali, žaleći se na Vlahe i njihove knezove koji uporno pokušavaju izbjeći taj teret.¹⁷

Čini se, dakle, da je u brežuljkastom pojasu i obična kršćanska raja, a ne samo Vlasi, živjela nešto bolje. Već spomenuto nejednako smanjivanje broja upisa haračkih obveznika prema dvama mikroregijama u tričetvrt stoljeća (1581. - 1656.) upućuje na to. Pri tome jedan dokument iz 1579. daje naslutiti da je situacija bila dosta slična i u posljednjoj četvrtini 16. stoljeća.¹⁸ Tada je, naime, u kadiluku Orahovica prikupljeno vojnice (sefer filurija) u iznosu koji, podijeljen sa 60 (rata po domaćinstvu), daje opet 866 kuća, dakle jednako broju haračkih jedinica iz 1656. godine! Dakle, više je nego razložno pretpostaviti da vojnica u 16. stoljeću u stvarnosti nije prikupljana od svake kuće, kako bi se moglo shvatiti zakonske odredbe, nego samo od onih koje su doista mogle platiti. Potom je lako zamisliti da su u 17. stoljeću i pod obvezom glavarine zabilježene samo prosperitetnije kuće. Preostali domovi nisu bili naprosto oslobođeni jer bi to moralo biti zabilježeno, a i komorski popisi oko 1700. svjedoče da je svatko sudjelovao u plaćanju glavarine, no to pretpostavlja dogovore i aranžmane na terenu o kojima ništa ne znamo. Moguće je zamisliti da se tadašnja glavarina u vrijednosti od oko dva dukata po fiskalnoj jedinici ostvarivala kroz skupni rad nekolicine podložnika, da bi na kraju onaj jedan bolje stojeći, koji je i zadužen u kadijinoj evidenciji pa i predstavlja jednu fiskalnu "kuću" u carskom defteru, morao poreznicima predati stvarni novac. Razložno je očekivati da su, kao i u predturskom razdoblju, na selu prevladavali kvartalistički posjedi.

Nesigurnost, koja je bila velika i u 16. stoljeću, osobito prije pada Sigeta, mogla je djelovati i na pojavu da u Podravini posjednici nadarbina, dakle pokrajinsko konjaništvo - spahije, gotovo ne žive po selima. Kao da su se svi okupili u Valpovu, gdje su činili za prosjek slavonskih i srijemskih gradova nevjerojatnih 26 posto domaćinstava.¹⁹ No, čini se da je bilo i razmjerno sigurnih oaza. Neki zaim Behram, mjesni velikaš (možda lokalnog podrijetla), visoko rangiran u budimskoj administraciji i sastavljač katastarskog popisa Požeškog sandžaka 1579., uspio je 70-ih godina 16. stoljeća dobiti u puno privatno vlasništvo zemlje oko dotad malog naselja Mikleuš, sagraditi ga, utemeljiti zakladu (vakuf), dovesti nove naseljenike i pretvoriti ga u manji grad.²⁰ Čini se i da je Virovitica bila dosta sigurna jer su virovitički age u posljednjoj fazi turske vlasti proširili svoja imanja prema zapadu.²¹

Ako govorimo o "urbanom" pejzažu, možemo tvrditi da pravih gradova nije niti bilo. O tome svjedoči udjel skupine "razno" u zanimanjima stanovnika trgovišta koji je mnogo viši nego u pravim gradovima Slavonije i Srijema (60 prema manje od 10 posto). To je svijet sitne pretrge, manje uglednog obrta, prigodnih zanimanja i nadničarenja. Nijedna od tih "kasaba" nema veletrgovaca, cehovskih majstora (esnafa), nedostaje čaršija, a nema ni hanova jer nitko ne putuje poslovno na veću udaljenost. Vjerojatno se sve moglo obaviti u Osijeku. Nema

¹⁷ BOA Istanbul, İbnül-Emin, Mustediyat, dokument br. 156.

¹⁸ I. Fekete, Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung, II, Budapest 1955., str. 380-81.

¹⁹ TT 672, Smičiklas, Dvjestogodišnjica. Oba izvora sugeriraju da se kroz stotinu godina ništa bitno nije promijenilo.

²⁰ TT 672. Tibor Halasi-Kun, Sixteenth-Century Turkish Settlements in Southern Hungary, Belleten XXVIII/109, Ankara 1964.

²¹ Radoslav Lopašić, Slavonski spomenici za XVII. vjek, Starine XXX, Zagreb 1902., str. 146-147.

medresa ni derviša. Vakufa također nema, osim posebnog slučaja zaklade zaima Behrama. Defterske bilješke pokazuju da se uz Dravu trgovalo i sajmovalo kraj skela, a drugdje kraj mjesne džamije.²² Uz često vojnička obilježja vizura tih mjesta, doista bismo smjeli pretpostaviti da nisu izgledala odviše "orijentalno". Pri svemu tome ne smijemo zaboraviti da to ne znači slabu trgovinu na lokalnoj i regionalnoj razini: dio je djelatnosti u obrtu i trgovini skriven vojničkim statusom²³ i šutnjom popisa o seoskoj trgovini na mjestu zbivanja, posebno među Vlasima. Najveća je pak enigma Virovitica, o kojoj su podaci krajnje oskudni.

Summary

The part of the Podravina region under Ottoman rule was not very homogenous in the administrative, ethnic and religious sense. More than in other confines the borders between the proper borderland and the "civilian" part were extremely fluid, thus producing a kind of "multiple subconfines". There were probably less inhabitants than in the late Middle Ages, which points toward the expansion of forest areas, also suggested by the sources, and, at the same time, toward the increased exploitation of the woods (timber and acorns). Ottoman conquest and the military factor have left a considerable imprint on the landscape (Vlach pastoralization, forced grain production in the flatland), while in the strongholds and marketplaces, notwithstanding the appearance of the mosques as signs of Ottoman-Islamic presence, changes were less prominent. The names of places did not considerably change in the 16th century, but later, particularly toward the end of the 17th century, they did to the large extent. Centers of raw material processing (milling), ways of export (wheat, fruit, pigs, slaves) as well the centers of provisioning (wares from the fairs), were all relocated to the southeast (Orahovica, Našice), or to the Middle Danube region (Valpovo and Osijek). The only important regional center was Virovitica, where probably half of the commercial activities of the region were taking place, but the sources give us only some indirect hints thereof.

²² TT 672.

²³ J. W. Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Crain, Laibach-Nürnberg 1689*; *Rudolfswerth 1877-79, IV Band, Buch XII, p. 128* (palež Slatine 1597.). U gradu je zatečeno više od 100 dućana sitnih trgovaca, iako u malo starijem osmanskome popisu tome nema traga.

Ekonomska i ekohistorija
Economic- and Ecohistory

Časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša

Scientific Research Journal for Economic and Environmental History

Volumen 1 / Broj 1
Zagreb-Samobor 2005.
ISSN 1845-5867
UDK 33 9 504.3

Nakladnici / Publishers:

Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju

Izdavačka kuća Meridijani

Obrtnička 17, 10430 Samobor

tel.: 01/33-62-367, faks: 01/33-60-321

e-mail: meridijani@meridijani.com

www.meridijani.com

Sunakladnici / Co-publishers:

Sekcija za gospodarsku povijest Hrvatskog nacionalnog odbora za povijesne znanosti Zagreb
(moderator: mr. sc. Hrvoje Petrić)

Međunarodni istraživački projekt »Triplex Confinium - Hrvatska višegraničja u euromediteranskom kontekstu« Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
(voditelj: prof. dr. sc. Drago Roksandić)

Urednici / Editors-in-chief:

Mira Kolar-Dimitrijević, Hrvoje Petrić

Uredništvo / Editorial Staff:

Dragutin Feletar, Željko Holjevac, Mira Kolar-Dimitrijević, Dubravka Mlinarić, Nenad Močanin,
Hrvoje Petrić, Drago Roksandić, Mirela Slukan Altić, Ivica Šute

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Board:

Drago Roksandić - predsjednik (Zagreb, Hrvatska)

Daniel Barić (*Le Havre-Pariz, Francuska*), Slaven Bertoša (*Pula, Hrvatska*), Zrinka Blažević (Zagreb, Hrvatska),

Boris Golec (*Ljubljana, Slovenija*), Hrvoje Gračanin (Zagreb, Hrvatska), Andrej Hozjan (*Maribor, Slovenija*),

Halil Inalcik (*Ankara, Turska*), Egidio Ivetic (*Padova, Italija*), Aleksandar Jakir (*Marburg, Njemačka*),

Karl Kaser (*Graz, Austrija*), Isao Koshimura (*Tokio, Japan*), Marino Manin (Zagreb, Hrvatska),

Kristina Milković (Zagreb, Hrvatska), Ivan Mirnik (Zagreb, Hrvatska), Géza Pálffy (*Budimpešta, Mađarska*),

Daniel Patafta (*Rijeka, Hrvatska*), Gordan Ravančić (Zagreb, Hrvatska), Marko Šarić (Zagreb, Hrvatska),

Nataša Štefanec (Zagreb, Hrvatska), Mladen Tomorad (Zagreb, Hrvatska), Jaroslav Vencalek (*Ostrava, Češka*),

Milan Vrbanus (Zagreb, Hrvatska), Zlata Živaković Kerže (*Osijek, Hrvatska*)

Grafički urednik / Graphic design:

Alojz Zaborac

Prijelom / Layout:

Hrvoje Herceg

Lektura / Language editing:

Lidija Menges

Za nakladnike / Journal directors:

Petra Somek, Hrvoje Petrić

Tisak / Print by:

Bogadigrafika, Koprivnica 2005.

Adresa uredništva / Mailing adresss:

Hrvoje Petrić (urednik)

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet

Ivana Lučića 3

HR-10000 Zagreb

e-mail: h.petric@inet.hr

h.petric@ffzg.hr
